

Шешендік сөздер қазақ халқының ауыз әдебиетіндегі ерекше жанр. Бұл қазақ халқының даналық үлгісі.

Шешендік сөздер тарихы бірнеше кезеңге бөлінеді:

1. XII – XIII ғасыр – **Майқы би, Аяз би.**
2. XIV – XV ғасыр – **Асан қайғы, Жиренше шешен.**
3. XVI – XVIII ғасыр – **Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би.**

Қазақ шешендік өнері **Майқы би** мен **Аяз биден** басталады. Халық арасында «**Түгел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқы би**» деген нақыл сөз содан қалған. Шешендер – «**ердің құнын екі ауыз сөзбен бітіретін**», жауласқан елдің арасына **бітім айтатын даналық сөздің** иелері. **Болтірік шешеннің айтуынша, тәтті де, ащы да сөз** болған. Шешендік өнердің **қиындығы** туралы **Бұқар жырау** да ерекше айтып кеткен.

Қазақ шешендік өнерінің тарихынан ерекше орын алатын би – **Төле би Әлібекұлы** 1663 жылы қазіргі Жамбыл облысына қарайтын Шу өзенінің бойындағы **Жайсаң жайлау** деген жерде дүниеге келіп, 1756 жылы дүние салған. Әз Тәуке ханның «**Жеті жарғы**» заңдар жинағын жасауға қатысқан, «**Билер кеңесінің**» мүшесі болған. Төле биді **әділдігіне, парасаттылығына** қарап «**Қарлығаш әулие**», «**Қарлығаш би**» деп атаған. Төле биден қалған көптеген **нақыл, өсиет, шешендік сөздер, толғаулар** бар. Мысалы,

*Жаңбыр жаумаса, жер – жетім,
Басшысы болмаса, ел – жетім,
Ұқпасқа айтқан сөз – жетім...
Атың жақсы болса – ер жігіттің пырағы.
Балаң жақсы болса – жан мен тәннің шырағы.*

Қазақ халқының **айтулы кемеңгер билерінің** бірі – **Қаз дауысты Қазыбек би** Сырдария жағалауында дүниеге келіп, жастық шағын Қаратау, Ұлытау атырабында өткізген. Қазыбектің әкесі **Келдібек** те кезінде елді аузына қаратқан **би** болыпты.

Қазыбек есімі «**Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама**» атанған Жоңғар басқыншылығына қарсы күрес жылдары екі елдің арасын бітістіруші **батыл елші, парасатты мәмілегер** ретінде әйгілі болған. Қалмақ ханына елшілікке барғанда жасқанбай өз ойын жалынды сөздермен бұршақтай жаудырып, мірдің оғындай өткір сөздерімен жоңғар ханының аузын аштырмай тұтқындағы ұл-қыздарды босатып алады. Қалмақ ханы Қазыбектің саңқылдағын даусына орай «**Қаз дауысты Қазыбек**» деген ат береді.

Қаз дауысты Қазыбек бидің толғаулары, нақыл сөздері, өмірдегі **сыйластық, татулық, қадір-қасиет, адамдар арасындағы қарым-қатынастарға** арналған. Мысалы, «**Кім жақын, не қымбат, не қиын?**» деген сұраққа Қазыбек би аса тапқырлықпен былай жауап берген екен:

*Тату болса, ағайын жақын,
Ақылы болса, апайың жақын.
Бауырмал болса, інің жақын,
Алдыңа тартқан адал асын –
Қимас жақын қарындасың.*

Қазыбек бидің шешендік сөздері **бата, тілек** түрінде де келеді. Мысалы,
*Өркенім өссін десең, кекшіл болма, кесепаты тиер еліңе.
Елім өссін десең, өршіл болма, өскеніңді өшіресің.
Басына іс түскен пақырға қастық қылма, қайғысы көшер басыңа.
Бүгін сағы сынды деп, жақыныңды басынба!*

Қазыбек бидің сөздері **мақал-мәтелге** де айналып кеткен. Мысалы, «*Бір қолың ұрысшы болса, екінші қолың арашашы болсын*», «*Ашу – дұшпан, ақыл – дос, ақылыңа ақыл қос*», «*Жауға сілтер қаруыңды жақыныңа сілтеме*»

Қазақ халқының **әйгілі** де **айбарлы** билерінің бірі **Әйтеке Бәйбекұлы** 1644 – 1700 жылдары өмір сүрген. **Әйтеке** деген есіммен ел арасына танымал болған бидің шын аты – **Айтық**. Әйтеке би Тәуке ханның тұсында өмір сүріп, қазақ жұртының бір орталыққа бағынып, іргелі ел болуына ісімен де сөзімен де зор үлес қосқан. Әйтекенің **ел мүддесін көздеп сөйлейтін, халықтың қамын ойлайтын ерекше қасиеті «Қасқакөл дауында»** жан-жақты танылады. Оның дәлелі – Орманбет биге айтқан: «*Бай болсаң, халқыңа пайдаң тисін, батыр болсаң, жауға найзаң тисін. Бай болып елге пайдаң тимесе, батыр болып жауға найзаң тимесе, елден бөтен үйің күйсін*» деген сөздері. Әйтеке би өзінің шешендік сөздері арқылы өмірдің өтпелі екендігін баса көрсеткен. Мысалы,

*Суалмайтын суат жоқ,
Тартылмайтын бұлақ жоқ.
Құйрығы суда тұрса да
Қурамайтын құрақ жоқ.
Дүние деген фәни бұл
Баласы жоқта мият жоқ.
Бәрінен қиын сол екен
Артында қалған шырақ жоқ!*

Сондай-ақ Әйтеке би сөздері **адамгершілік** ұғымын насихаттауға да арналған:

Ашу деген – ағын су

Алдын ашсаң арқырар.

Ақыл деген – дария

Алдын тоссаң тоқырар.

Кісі бірге туыспау керек.

Туысқан соң сөз қуыспау керек.

Сөз қуған пәлеге жолығады,

Жол қуған олжаға жолығады.